

Pierzchała, Anna

JA w relacji do TY – osobowościowe uwarunkowania pracy nauczyciela : raport z badań

Prace Naukowe AJD. Pedagogika 21, 93-110

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna PIERZCHAŁA

JA w relacji do TY – osobowościowe uwarunkowania pracy nauczyciela. Raport z badań

Sposób, w jaki nauczyciel postrzega siebie i otaczającą go rzeczywistość oraz ludzi w niej się znajdujących, ma niebagatelne znaczenie dla jakości jego pracy i satysfakcji, jaką z niej odczuwa. Na obraz ten składa się zarówno postrzeganie samego siebie (w tym własnej kompetencji zawodowej, pewnych predyspozycji psychicznych warunkujących skuteczność działania w relacji zawodowej z uczniem, współpracownikami, przełożonymi), jak i pewne uogólnione postrzeganie wychowanków (między innymi ich kompetencji i predyspozycji psychicznych, motywacji) oraz rzeczywistości edukacyjnej (bliższej – związanej z konkretną placówką, w której jest zatrudniony, i dalszej – jak choćby ogólnego obrazu sytuacji edukacyjnej, w kontekście warunków społeczno-ekonomicznych w kraju, czy nawet na świecie). Na temat predyspozycji osobowościowych nauczyciela, warunkujących efektywność jego pracy zawodowej, powstało już wiele opracowań zarówno teoretycznych, jak i badawczych. O pożądanym cechach nauczyciela pisał już w 1912 roku J.W. Dawid, dostrzegając wartość pozytywnego nastawienia do ludzi („miłość dusz ludzkich”), potrzebę doskonalenia się i odpowiedzialności, obowiązkowości, autentyczności i odwagę moralną¹. Predyspozycje zawodowe nauczycieli, często określane mianem cech osobowościowych, czy po prostu osobowością, opisywane i badane są przez wielu autorów. Analizy te dotyczą właściwie każdego okresu kariery zawodowej pedagogów, poczynając od etapu przygotowania zawodowego², poprzez czas aktywne-

¹ J.W. Dawid, *O duszy nauczycielstwa*, Warszawa 1927, s. 11 i nn.

² I. Kucharczyk, M. Olempska, *Osobowościowe predyspozycje do zawodu pedagoga specjalnego studentów pedagogiki specjalnej*, [w:] *Kompetencje pedagoga specjalnego: aktualne wyzwania teorii i praktyki*, red. Z. Palak, A. Bujnowska, Lublin 2008, s. 41–46; P. Majewicz, *Asertywność jako jeden z zasobów osobowości przyszłych nauczycieli*, [w:] *Edukacja – szkoła – nauczyciele: promowanie rozwoju dziecka*, red. J. Kuźma, J. Morbitzer, Kraków 2005, s. 268–

go wykonywania zawodu³, aż do okresu jego schyłku, z uwzględnieniem konkretnych problemów, w tym tak częstego wśród pedagogów wypalenia zawodowego⁴. Warto jednak podkreślić, iż pomimo że termin „osobowość” jest jednym z klasycznych pojęć psychologii, jest on jednocześnie bardzo szeroki i niejednoznaczny, trudno zatem poddający się definiowaniu, a co za tym idzie – niejednokrotnie nadużywany. Warto zatem, umieszczając go w tytule, wyjaśnić, jak termin ten rozumiany będzie w niniejszym opracowaniu.

Podstawowym celem artykułu jest ukazanie, jak rozwój określonych obszarów osobowości nauczyciela współlistnieje z jego pozycją życiową rozumianą tutaj jako uogólnione postrzeganie siebie i ucznia. Paradygmatem tak określonego problemu stała się analiza transakcyjna, jedna z koncepcji współczesnej psychologii. Oznacza to, że wykorzystywany termin „osobowość” zgodny jest z jego rozumieniem w tejże koncepcji psychologicznej i wymaga uszczegółowienia. Znaczący transakcyjnego podejścia do struktury Ja człowieka doskonale zdają sobie sprawę z tego, że także w obrębie samej koncepcji definiowanie osobowości możliwe jest na kilka sposobów – poczynając od jej rozumienia strukturalnego pierwszego stopnia, poprzez stopień drugi, aż do trzeciego, a także z uwzględnieniem znaczenia funkcjonalnego (oraz związków pomiędzy podziałem strukturalnym i funkcjonalnym poszczególnych obszarów). Poniżej zostanie zatem zaprezentowane przyjęte w niniejszych badaniach rozumienie struktury Ja. Charakterystyka ta z jednej strony musi być dość szczegółowa (z przeznaczeniem dla Czytelników nieznających, bądź znających w ograniczonym zakresie koncepcję analizy transakcyjnej), z drugiej jednak strony nie może ona wchodzić w zbyt dużą szczegółowość, by nie zaciemniać obrazu i uwzględnić ramy objętościowe niniejszego opracowania.

273; K. Tsirigotis, E. Lewik-Tsirigotis, *Niektóre aspekty funkcjonowania osobowościowego kandydatów na nauczycieli*, „Nauczyciel i Szkoła” 2004, nr 1/2, s. 155–173; i in.

³ *Osobowość nauczyciela: rozprawy J. Wł. Dunina, Z. Mysłakowskiego, St. Szumana, M. Kreutzera, St. Baley*, oprac. i wstęp W. Okoń, Warszawa 1962; A. Gorbatkow, *Niektóre intelektualno-emocjonalne relacje w strukturze osobowości młodych i doświadczonych nauczycieli*, [w:] *Edukacja i rozwój. Jaka szkoła? Jaki nauczyciel? Jakie wychowanie?*, red. A. Jopkiewicz, Kielce 1995, s. 284–288; I. Janicka, *Cechy osobowości nauczycieli a ich predyspozycje zawodowe*, [w:] *Rodzina – rozwój – praca: wybrane zagadnienia*, red. T. Rostowska, J. Rostowski, Łódź 2002, s. 169–177; M. Marcinkowski, *Wybrane osobowościowe uwarunkowania efektywności zawodowej nauczycieli*, [w:] *Komunikacja społeczna a zarządzanie we współczesnej szkole*, red. K. Błaszczyk, M. Drzewowski, W.J. Maliszewski, Toruń 2009, s. 205–213; Cz. Banach, *Cechy osobowości nauczycieli*, „Nowa Szkoła” 1995, nr 3, s. 37–40; F. Dyka, *Osobowość nauczyciela wychowawcy*, „Edukacja i Dialog” 1999, nr 3, s. 40–43; i in.

⁴ E. Jackowska, *Osobowość jako modyfikator wypalenia zawodowego u nauczycieli szkolnictwa specjalnego*, [w:] *Teraźniejszość i przyszłość osób niepełnosprawnych w kontekście społecznych zmian*, red. G. Miłkowska, B. Olszak-Krzyżanowska, Kraków 2008, s. 369–381; M. Kliś, J. Kossewska, *Zespół wypalenia zawodowego a cechy osobowości nauczycieli*, [w:] *Zdrowie psychiczne w zawodzie nauczycielskim*, red. T. Ronginska, W. Gaida, U. Schaarschmidt, Zielona Góra 1998, s. 87–96; P. Kurtek, *Osobowościowe uwarunkowania wypalenia zawodowego nauczycieli szkolnictwa specjalnego*, „Edukacja” 2010, nr 4, s. 104–113; i in.

W niniejszym opracowaniu uwzględniono zatem strukturalny podział osobowości człowieka drugiego stopnia wraz z jego odniesieniami do układu funkcjonalnego⁵. Wyjaśnienie, by mogło być przejrzyste, rozpocząć jednak należy od podstawowego (pierwotnego) rozumienia struktury osobowości w analizie transakcyjnej. Najogólniej rzecz ujmując składa się ona z trzech obszarów: Ja-Rodzica, Ja-Dorosłego i Ja-Dziecka (w skrócie Rodzica, Dorosłego, Dziecka, pisanych zawsze wielką literą w celu podkreślenia odrębności od faktycznego/biologicznego rodzica, dziecka czy osoby dorosłej). Twórca analizy transakcyjnej – E. Berne (1910–1970) – stwierdził, że stany ego można opisać „fenomenologicznie jako spójny system uczuć i operacyjnie jako zbiór spójnych wzorców zachowań lub pragmatycznie jako system uczuć, które motywują powiązany z nim zbiór wzorców zachowań”⁶. Podstawą do wyróżniania stanów Ja są więc myśli i uczucia pojawiające się w człowieku. Przy czym koncepcja struktury osobowości w analizie transakcyjnej nie jest pojęciem abstrakcyjnym, a wymienione przez twórcę obszary – czystymi koncepcjami teoretycznymi, gdyż manifestują się w rzeczywistości poprzez konkretne zachowania. Analizując poczynania, mowę werbalną i niewerbalną człowieka, można określić, w jakim aktualnie stanie Ja on przebywa. Każdy ze stanów Ja wywołuje odtworzenie zarejestrowanych w przeszłości informacji dotyczących konkretnych ludzi, czasu, miejsca i uczuć związanych z daną sytuacją⁷. Powoduje to także, że w rzeczywistości „tu i teraz” człowiek może reagować podobnie jak w czasach, gdy skojarzenie to się tworzyło.

Ogólnie rzecz ujmując, stany Ja można podzielić na dwie kategorie – te, które powstały we wczesnym dzieciństwie i w życiu dorosłym zasadniczo nie ulegają zmianie – Ja-Rodzic i Ja-Dziecko, oraz stan, który ulega modyfikacjom na przestrzeni niemalże całego życia jednostki – Ja-Dorosły. Pierwszą tworzącą się w ontogenezie strukturą jest Ja-Dziecko. Ogólnie przyjmuje się, że kształtuje się ono do piątego roku życia, a pierwsze jego zapisy powstają najprawdopodobniej już w okresie prenatalnym i związane są z samopoczuciem matki i klimatem towarzyszącym okresowi ciąży i narodzin. Ponownie przywołując słowa E. Berne’a, można zdefiniować tę strukturę jako „zespół uczuć, postaw i wzorców zachowania, które są relikdami własnego dzieciństwa”⁸. Przez zdrową osobę stan Ja-Dziecko doświadczany jest jako najbardziej prawdziwa część osobowości, której głównym celem jest określenie sposobu na maksymalizowanie zadowolenia i komfortu przy jednoczesnym minimalizowaniu dyskomfortu⁹. Próbuując dokładniej określić, czym jest ten stan, można stwierdzić, że są to wzorce popędów i schematy reakcji emocjonalnych, wrodzone lub nabyte w okresie wczesnego

⁵ Zob. J. Jagieła, *Gry psychologiczne w szkole*, Kielce 2004, s. 100–102.

⁶ E. Berne, *Transactional Analysis in Psychotherapy*, Berkshire 2008, s. 17.

⁷ T.A. Harris, *W zgodzie z tobą i z sobą*, Warszawa 1987, s. 32.

⁸ E. Berne, dz. cyt., s. 77.

⁹ J. Schiff, i in., *Cathexis reader*, New York 1975, s. 24.

dzieciństwa¹⁰. W tym obszarze znajdują wyraz naturalne impulsy, potrzeby, pragnienia, uczucia, a także specyficzny, całościowy i intuicyjny sposób myślenia¹¹. Dodatkowo w trakcie socjalizacji dziecko poddawane określonym ograniczeniom uczy się pewnych schematów odczuwania i reagowania emocjonalnego, które także zostają zapisane w tym obszarze.

W podobnym okresie życia, bo również do około piątego roku życia, aczkolwiek od momentu narodzin, kształtuje się Ja-Rodzic. W obszarze tym zapisywane są sposoby funkcjonowania (zachowania, mówienia, myślenia itp.), które jednostka w sposób automatyczny, niepodlegający świadomej analizie przejmuje od swoich rodziców i innych osób znaczących we wczesnym dzieciństwie. Oznacza to, że sposób funkcjonowania uruchamiany z tego poziomu może (choć nie musi) mieć charakter nieracjonalny. Opiera się bowiem na pewnych stereotypach, nieuświadomianych i czasami nie mających racjonalnych podstaw przekonaniach, które dziecko przejmuje w sposób bezrefleksyjny. Są to zatem pewne automatyzmy działania i myślenia uruchamiane w reakcji na sytuację zbieżną z sytuacją przeżywaną w przeszłości. Ja-Rodzic zawiera określony zbiór nakazów i zakazów postępowania, które zostały w sposób bezpośredni i pośredni wpojone dziecku, a które prezentuje ono w dorosłym życiu.

Natomiast Ja-Dorosły zaczyna się kształtować około 8–10 miesiąca życia, kiedy dziecko zaczyna na własną rękę eksplorować świat i ulega modyfikacjom przez resztę życia jednostki. Jest obszarem osobowości, który ma najbardziej obiektywny kontakt z rzeczywistością. Odpowiada on za odbiór i przetwarzanie informacji płynących z otoczenia oraz z dwóch pozostałych struktur – Rodzica i Dziecka. Stopień rozwoju tego obszaru warunkuje w pewien sposób zakres wykorzystywania pozostałych dwu struktur, a zatem często także racjonalność działania człowieka. Możliwość autoanalizy, jaką prowadzi człowiek z tego poziomu, umożliwia ocenę zapisów Rodzicielskich i Dziecięcych, a w dalszej kolejności – podjęcie decyzji co do przydatności oraz efektywności danego myślenia i działania.

Zaprezentowany powyżej pierwotny podział osobowości w analizie transakcyjnej okazał się nie w pełni wystarczający. Każdy z wymienionych powyżej obszarów został dodatkowo podzielony na trzy kolejne stany¹². Rozpoczynając ich krótką charakterystykę, należy wspomnieć, że odwołuje się ona równocześnie do podziału funkcjonalnego, wskazującego na rolę danego stanu w kontekście myślenia i zachowania się człowieka. Tak jak zostało już wspomniane,

¹⁰ J. Jagieła, dz. cyt., s. 97.

¹¹ D. Pankowska, *Nauczyciel w perspektywie analizy transakcyjnej*, Lublin 2010, s. 30–31.

¹² Niektórzy przedstawiciele analizy transakcyjnej twierdzą, że stan Ja-Dorosły jest niepodzielny, ograniczając podział drugiego stopnia do 7 struktur (zob. np. I. Stewart, V. Joines, *TA Today. A New Introduction to Transactional Analysis*, Nottingham, England and Chapel Hill, North Carolina 2009, s. 30–36.). W niniejszych badaniach zastosowano jednak podział 9-stopniowy, który uwzględnia pierwotne założenia E. Berne'a (E. Berne, dz. cyt. s. 191–199.)

w każdym z wymienionych wcześniej stanów Ja, w podziale drugiego stopnia, można odnaleźć trzy kolejne obszary¹³:

- Rodzic w Rodzicu (inaczej: Rodzic Kontrolujący, *Controlling Parent*) – struktura odpowiedzialna za stawianie wymagań, żądań, dającą nakazy i/lub zabraniającą danego zachowania czy myślenia;
- Dorosły w Rodzicu, (inaczej: Rodzic Praktyczny, *Practical Parent*) – struktura podająca konkretne rozwiązania w danej sytuacji. Rozwiązania te zostały wpojone jednostce przez ważne osoby (głównie rodziców) we wczesnym dzieciństwie;
- Dziecko w Rodzicu (inaczej: Rodzic Opiekuńczy, *Nurturing Parent*) – struktura uruchamiająca instynkty opiekuńcze, wychowawcze i pomocowe;
- Rodzic w Dorosłym (inaczej: Ethos, *Ethos*) – przepracowane, przemyślane i wcielone w działanie nakazy i zakazy pochodzące z obszaru Rodzica;
- Dorosły w Dorosłym (inaczej: Logos, *Logos*) – najbardziej racjonalna część struktury osobowości człowieka, odpowiadająca za obiektywny odbiór rzeczywistości i kontakt z otoczeniem zewnętrznym;
- Dziecko w Dorosłym (inaczej: Pathos, *Pathos*) – zawiera przemyślane, a następnie zintegrowane uczucia zlokalizowane wcześniej w Dziecku;
- Rodzic w Dziecku (inaczej: Dziecko Przystosowane, *Adapted Child*) – struktura powstała bezpośrednio dzięki oddziaływaniom rodzicielskim, reagująca uczuciami, które „kazali mu” przeżywać rodzice;
- Dorosły w Dziecku (inaczej: Mały Profesor, *Little Professor*) – najbardziej intuicyjna i twórcza część struktury osobowości człowieka;
- Dziecko w Dziecku (inaczej: Dziecko Spontaniczne, *Spontaneous Child*, lub Naturalne, *Natural Child*) – struktura reagująca na aktualne zdarzenia w sposób niczym nieskrępowany, działająca w sposób spontaniczny, bez angażowania przy tym racjonalnego myślenia.

Zaprezentowany powyżej podział struktury osobowości człowieka został wykorzystany w badaniach, których wyniki zostaną przedstawione w dalszej części opracowania.

Drugą z analizowanych zmiennych była pozycja życiowa nauczyciela, na którą składa się uogólniony obraz siebie, innych ludzi i w pewnym sensie świata.

Na temat zależności pomiędzy obrazem nauczyciela, który posiada uczeń, a jego funkcjonowaniem szkolnym powstało już wiele opracowań, w tym także badawczych¹⁴. Zdecydowanie mniej mówi się i pisze na temat obrazu ucznia, ja-

¹³ Zob. J. Jagieła, dz. cyt., s. 100–102.

¹⁴ Zob. E. Naporę, *Potrzeby psychiczne licealistów a postrzeganie nauczyciela*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 8(403), s. 30–31; B. Olszak-Krzyżanowska, *Nauczyciel w oczach uczniów klas szóstych*, [w:] *Aksjologiczne aspekty relacji interpersonalnych w edukacji*, red. U. Ostrowska, Kraków 2002, s. 153–167; Ł. Rokita, *Nauczyciel w oczach gimnazjalistów*, „Dyrektor Szkoły” 2009, nr 9(189), s. 58–59; T. Kasprzak, *Nauczyciele w opinii uczniów – wzajemna ocena*, „Remedium” 2007, nr 2/3(168/169), s. 10–11; A. Czepiec-Mączka, *Wizeru-*

ki posiada nauczyciel, choć i takie rozważania w literaturze przedmiotu pojawiają się¹⁵. Wydaje się, że obraz ucznia, jaki posiada nauczyciel, będzie w dużym stopniu warunkował podejście i jakość relacji we wzajemnym kontakcie. Jakość obrazu partnera interakcji w sposób bezsprzeczny łączy się z ilością zaufania, jaką się go darzy, ale także motywacją, jaka towarzyszy wzajemnym kontaktom.

Innym wartym poruszenia tematem jest obraz siebie, jaki posiada nauczyciel. Zaufanie do siebie i własnych kompetencji zazwyczaj pozytywnie sprzyja jakości relacji z innymi ludźmi. Ważne jednak, by obraz ten był realistyczny i uwzględniał zarówno mocne, jak i słabe strony.

W koncepcji analizy transakcyjnej istnieje możliwość spojrzenia szerszego, które łączy obraz siebie z obrazem innych ludzi. Tak jak było już wspomniane, pozycja życiowa jest uogólnionym sposobem spostrzegania siebie i innych. Wymiar posiadanej pozycji jest ważny, gdyż, jak mówi jeden z czołowych przedstawicieli analizy transakcyjnej: „każdy człowiek, dokładniej każdy stan Ja, potrzebuje specyficznego wsparcia, aby mógł odpowiednio funkcjonować. Ludzie, którzy czują się OK i innych spostrzegają jako sobie równych, będą między sobą wymieniać wsparcie pozytywne. Ci natomiast, którzy nie czują się OK i innych lekceważą, najczęściej udzielają wsparcia negatywnego, a przez to ich własne negatywne uczucia będą się potęgować”¹⁶. Pozycja życiowa może zawierać się w jednej z czterech kategorii:

- Ja jestem w porządku, Ty jesteś w porządku (w skrócie Ja+Ty+) – pozycja najzdrowsza, charakteryzująca się pozytywnym i realistycznym (uwzględniającym możliwości i ograniczenia) odbiorem siebie i innych.
- Ja jestem w porządku, Ty nie jesteś w porządku (Ja+Ty-) – pozycja, w której często zbyt idealistyczny obraz siebie łączy się z dewaluowaniem innych ludzi. Tą pozycją charakteryzują się osoby zapatrzone w siebie, uważające się za lepsze, niedostrzegające potencjału innych i niemające do innych zaufania. Taki obraz siebie i innych sprzyja rozwojowi przesadnej kontroli i ograniczaniu.
- Ja nie jestem w porządku, Ty jesteś w porządku (Ja-Ty+) – pozycja, w której zaniżony obraz siebie towarzyszy często zbyt pozytywnemu odbiorowi innych. Brak wiary we własne siły i możliwości współgra tutaj z przesadnym pokładaniem nadziei w kompetencje innych ludzi. Jest to pozycja zależna, sprzyjająca uleganiu psychomanipulacji i wchodzeniu w niezdrowe relacje symbiotyczne z pozycji Dziecka Podporządkowanego.
- Ja nie jestem w porządku, Ty nie jesteś w porządku (Ja-Ty-) – pozycja najbardziej destrukcyjna, warunkująca negatywne postrzeganie zarówno siebie, jak i innych ludzi. Brak wiary w siebie i innych podważa tutaj sens istnienia

---

nek nauczyciela w opinii uczniów, „Problemy Opiekunczo-Wychowawcze” 2000, nr 393, s. 21–23; i in.

¹⁵ Zob. H. Sowińska, *Jak nauczyciele spostrzegają uczniów*, „Życie Szkoły” 2009, nr 3, s. 5–9.

¹⁶ R. Rogoll, *Aby być sobą. Wprowadzenie do analizy transakcyjnej*, Warszawa 1989, s. 47.

i bywa, że skłania ludzi posiadających podobne przekonania do zachowań autodestrukcyjnych.

Pozycje życiowe w analizie transakcyjnej posiadają dwa wymiary – egzystencjalny i behawioralny. Pierwszy z nich determinuje uogólniony obraz siebie i innych przejawiany zazwyczaj w relacjach interpersonalnych. Drugi ma charakter chwilowy i warunkowany jest reakcją na zaistniałą sytuację. Wydaje się, że oba wymiary pozycji rozpatrywane być mogą w perspektywie szerszej – w której próbuje się uogólnić przeciętny obraz siebie w konfrontacji do innych ludzi – lub węższej i dotyczyć relacji z jedną konkretną osobą, czy grupą ludzi.

Mając na uwadze pojęcia wyjaśnione powyżej, można pokrótce scharakteryzować podstawy metodologiczne przeprowadzonych badań. Zasadniczym problemem badawczym było określenie, czy i jaka zależność występuje pomiędzy posiadaną przez nauczyciela strukturą osobowości a przejawianą przez niego pozycją życiową. Przy czym analizie poddano strukturę drugiego stopnia osobowości nauczycieli oraz przejawianą przez nich pozycję życiową w relacji do uczniów. W badaniu udział wzięło 211 nauczycieli szkół gimnazjalnych, przy czym do ostatecznej analizy zakwalifikowano dane pochodzące od 204 osób. Badania przeprowadzone zostały na przełomie roku 2011 i 2012, w oparciu o metodę sondażu diagnostycznego. W proces konstrukcji narzędzi zastosowanych w badaniu zaangażowani byli sędziowie kompetentni, a w dalszej kolejności narzędzia te poddane zostały częściowej weryfikacji poprzez określenie rzetelności wewnętrznej z wykorzystaniem współczynnika α -Cronbacha oraz mocy dyskryminacji narzędzi. Dane konieczne do wyznaczenia tych współczynników pochodziły z przeprowadzonych badań pilotażowych.

Struktura osobowości nauczycieli badana była przy wykorzystaniu techniki specyficznej dla analizy transakcyjnej, jaką jest egogram. Narzędzie wykorzystane w niniejszym badaniu skonstruowane zostało we współpracy z Adrianną Sarnat-Ciastko w ramach działalności Zespołu Badawczego Edukacyjnej Analizy Transakcyjnej funkcjonującego na Wydziale Pedagogicznym Akademii im. J. Długosza w Częstochowie¹⁷. Narzędzie to pozwala na wyznaczenie zakresu wykorzystywania (kateksjonowania) poszczególnych stanów Ja w strukturze drugiego stopnia wraz z określeniem pozytywnych i negatywnych aspektów poszczególnych stanów, czyli wskazaniem jak dalece dany stan ułatwia bądź utrudnia funkcjonowanie jednostce, w jej subiektywnej opinii.

Pozycja życiowa badana była z wykorzystaniem techniki dyferencjału semantycznego (SD), której autorami są C.E. Osgood, G.J. Suci i P.H. Tannenbaum. Celem badania opartego na SD jest zmierzenie znaczenia, jakie pewne rzeczy (pojęcia) mają dla różnych ludzi, przez uzyskanie ich sądów dotyczących

¹⁷ Więcej na temat założeń przyświecających konstrukcji narzędzia oraz procesu jego weryfikacji czytaj: A. Pierzchała, A. Sarnat-Ciastko, *Egogram strukturalny. Kwestionariusz samooceny stanów Ja (wersja eksperymentalna)*, [w:] *Analiza transakcyjna w edukacji*, red. J. Jagiela, Częstochowa 2011, s. 279–288.

tych rzeczy (pojęć) na zbiorze opisowych skal. Technika ta jest połączeniem dwóch innych: skalowania i asocjacyjnej¹⁸. Warto podkreślić, że kwestia, którą sam Osgood uważał za wadę swojej techniki, w niniejszych badaniach może być uznana za zaletę. Chodzi mianowicie o ograniczenie jej jedynie do pomiaru emocjonalnej strony znaczenia z pominięciem strony denotacyjnej¹⁹. Biorąc pod uwagę badany przy pomocy tej techniki przedmiot, jakim jest pozycja życiowa, ten aspekt należy traktować jako niewątpliwą zaletę. Kwestionariusz zastosowany w niniejszych badaniach zawierał dwa zestawy identycznych dwunastu par przymiotników (dobrych dzięki uprzejmości sędziów kompetentnych). Respondenci proszeni byli o wyrażenie opinii w pierwszej kolejności na temat siebie, w drugiej – na temat swoich uczniów. Obrazy te były następnie porównywane poprzez wyznaczenie profilu obrazu siebie w relacji do posiadanego obrazu ucznia. Poszczególne pozycje życiowe wyznaczone zostały poprzez podział kwantylowy odpowiedzi badanych – osoby posiadające najbardziej pozytywny obraz siebie i ucznia kwalifikowane były do grupy „Ja+Ty+”, obrazy najbardziej negatywne w obu wymiarach zaliczono do grupy „Ja-Ty-”, posiadające najistotniejszą różnicę w obrazie, gdzie Ja było zdecydowanie lepiej postrzegane niż Ty, do grupy „Ja+Ty-”, i odpowiednio osoby posiadające najistotniejszą różnicę w obrazie, gdzie Ja było zdecydowanie gorzej postrzegane niż Ty, kwalifikowano do grupy „Ja-Ty+”.

Pozyskane od respondentów dane analizowane były przy wykorzystaniu jednoczynnikowego testu ANOVA, który umożliwia określenie, czy średni poziom uaktywniania danego stanu Ja różni się w zależności od przyjmowanej przez nauczyciela pozycji życiowej. Zmienną jakościową była tutaj przyjmowana przez nauczyciela pozycja życiowa, ilościową – zakres wykorzystywania (kateksjonowania) poszczególnych stanów Ja. Zostały spełnione warunki konieczne dla zastosowania testu, mówiące o podobnej liczebności grup tworzących zmienną niezależną (czynnik jakościowy; tutaj: liczba osób tworzących poszczególne kategorie pozycji życiowych), a także założenie wskazujące na konieczność potwierdzenia normalności rozkładu zmiennej zależnej (tutaj: poszczególnych zakresów kateksjonowania stanów Ja). Wyniki testu *W* Shapiro-Wilka ($p < 0,05$), któremu poddano poszczególne zmienne, a także rozkłady wykresów kwantylowych nie dały przesłanek do odrzucenia hipotezy zakładającej normalność rozkładu zmiennej, co uprawnia do przyjęcia założenia, że rozkład ten ma charakter normalny. Wyniki istotne statystycznie wykazano w przypadku kilku wymienianych w analizie transakcyjnej stanów Ja drugiego stopnia, co zostało zobrazowane poniżej.

Wyprzedzając nieco analizę wyników, należy wspomnieć, że w trakcie konceptualizacji założeń dotyczących niniejszych badań autorka opierała się na sys-

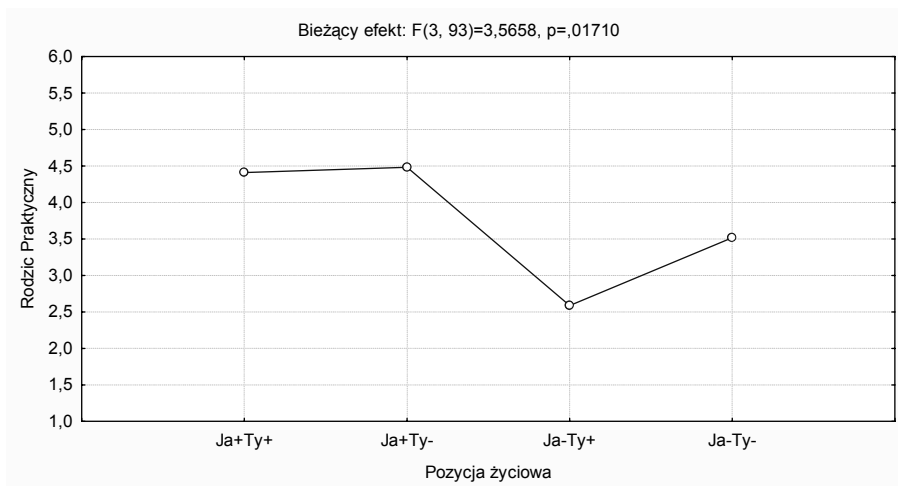
¹⁸ Zob. J. Czapiński, *Dyferencjał semantyczny*, [w:] *Materiały do nauczania psychologii*, seria III, t. 3, red. L. Wołoszynowa, Warszawa 1978, s. 258–259.

¹⁹ Tamże, s. 271.

temowym podejściu do zjawisk społecznych. Podejście to charakteryzuje się cyrkularnym opisem pojawiających się sytuacji badawczych (i nie tylko badawczych). Oznacza to, że zgodnie z tymi założeniami nie da się wyznaczyć liniowych zależności przyczynowo-skutkowych w analizowanych zjawiskach. Nie da się zatem wskazać, czy to przyjmowana pozycja życiowa determinuje określony zakres kateksjonowania danego stanu Ja, czy może odwrotnie – częste uaktywnianie danego stanu prowadzi do ukształtowania danej postawy. Na podstawie analizy wyników można jednak założyć, zgodnie z podejściem systemowym, że dane pozycje życiowe i określone stany Ja wzajemnie na siebie oddziałują. Posiadanie pewnej pozycji życiowej może sprzyjać wyższemu bądź niższemu kateksjonowaniu danych stanów Ja, a wyższy zakres ich wykorzystywania wzmacnia określone pozycje.

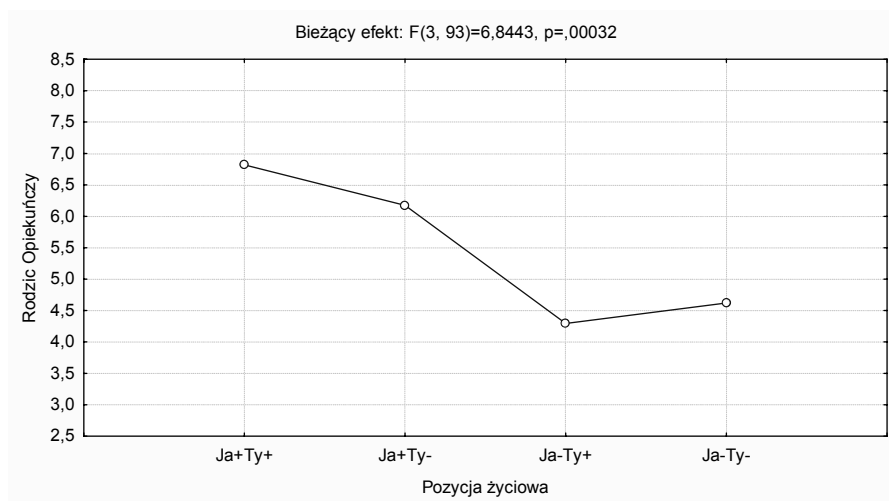
Tytułem wstępu należy także wyjaśnić, że badani nauczyciele w bardzo niskim stopniu rozpoznali w sobie negatywne aspekty stanów Ja. Powodowane to może być przynajmniej kilkoma czynnikami – brakiem istnienia negatywnych aspektów (co jednak wydaje się mało prawdopodobne), dość niskim poziomem samoświadomości badanych lub brakiem chęci ujawnienia (nie tylko przed badającym, ale także przed samym sobą) negatywnych obszarów siebie. Nie można także wykluczyć, że ujawnione wyniki są w pewien sposób zafałszowane z powodu błędów w trakcie prowadzenia badań, choć dołożono wszelkich starań, by tego uniknąć i trudno na chwilę obecną wskazać na konkretne uchybienia w tym zakresie.

Pierwszą ze statystycznie istotnych zależności uzyskanych w badaniu był zakres wykorzystywania Rodzica Praktycznego przez nauczycieli, ze względu na posiadaną przez nich pozycję życiową.

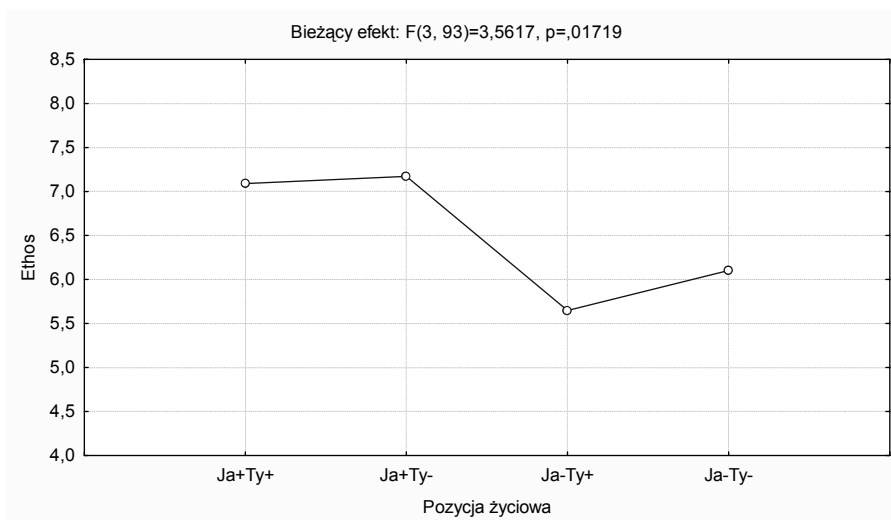
Wykres 1. Zależność pomiędzy zakresem uaktywniania Rodzica Praktycznego przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

Analiza powyższego wykresu wskazuje, że nauczyciele posiadający pozycję Ja+Ty+ są jednocześnie osobami, które posiadają sporo zapisów Rodzicielskich ułatwiających im efektywne zachowanie w sytuacjach znanych. Mowa tutaj o zasobach tkwiących w obszarze Rodzica Praktycznego, który ułatwia automatyczne działanie w sytuacjach niewymagających głębszej analizy, gdyż są one w jakiś sposób zbieżne z tymi przeżywanymi w okresie dzieciństwa. W przypadku tych badań należy mieć na myśli głównie zapisy działające w obrębie czynności związanych z wykonywanym zawodem. Posiadanie pozytywnych zasobów tego obszaru Rodzica często warunkuje zaradność w obliczu sytuacji problemowych, co w jasny sposób wiązać może się z pozytywnym obrazem siebie i świata (w tym ludzi w nim funkcjonujących). Warto jednak zauważyć, że nie w każdym przypadku zależność ta wygląda w ten sam sposób. Niemalże identyczny (a nawet nieco wyższy, aczkolwiek różnica ta jest w zakresie błędu statystycznego) poziom uaktywniania Rodzica Praktycznego prezentują osoby posiadające pozycję Ja+Ty-. Pewne schematy działania, które zawiera ta struktura, wiązać się mogą także z poczuciem, że inni (tutaj uczniowie) nie funkcjonują tak samo sprawnie, a ich efektywność działania jest ograniczona. Przekonanie to rodzić może postawę wyniosłości względem otoczenia (uczniów). Niski zakres kateksjonowania Rodzica Praktycznego sprzyja natomiast deprecjonowaniu siebie w relacji do innych – osoby przejawiające pozycję Ja-Ty+ w najniższym stopniu uaktywniają ten stan, mają zatem najprawdopodobniej poczucie braku zaradności własnej przy jednocześnie zawyżonej opinii na jej temat w przypadku otoczenia.

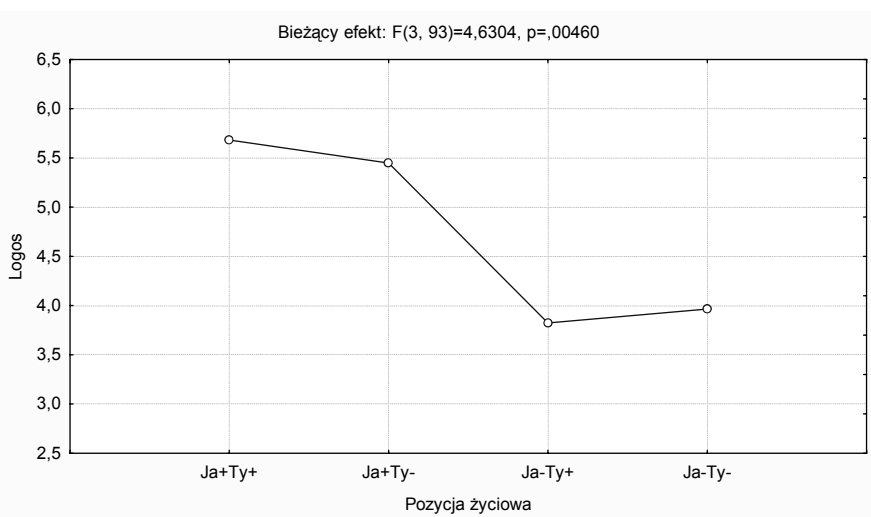

Wykres 2. Zależność pomiędzy zakresem uaktywniania Rodzica Opiekunczego przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

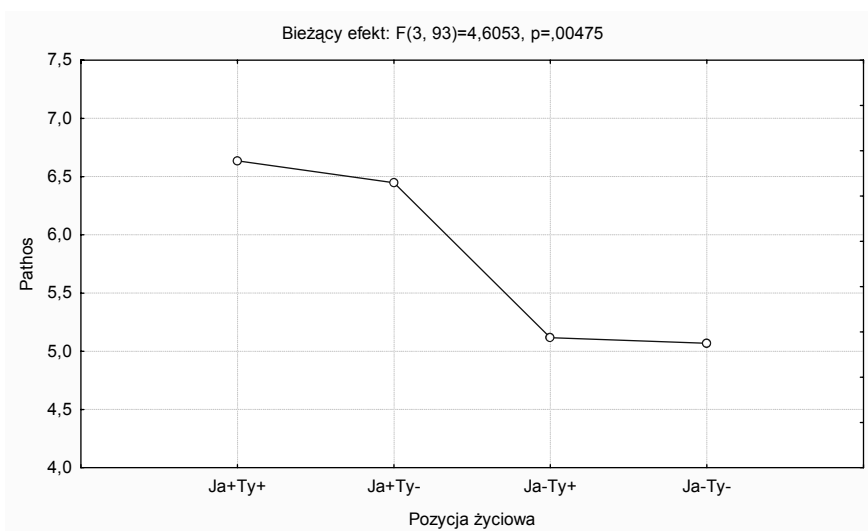
W przypadku struktury Rodzica Opiekuńczego związek z pozycją życiową jest do pewnego stopnia podobny jak w przypadku omawianego powyżej Rodzica Praktycznego. Także tutaj w najwyższym stopniu zapisy z tego obszaru rozpoznawali w sobie nauczyciele z pozytywnym obrazem siebie, jednak różnica pomiędzy pozycją Ja+Ty+ i Ja+Ty- jest donioślejsza. Tendencję do opieki nad innymi i działania na ich rzecz przejawiają częściej nauczyciele posiadający jednocześnie pozytywny obraz siebie i uczniów. Natomiast w nieco niższym stopniu ci, którzy siebie postrzegają w świetle pozytywnym, a uczniów w negatywnym. Przy czym nasuwa się przypuszczenie (częściowo potwierdzone jakościową analizą wyników badań), że negatywny obraz ucznia rozumieć należy tutaj w perspektywie braku samodzielności, umiejętności radzenia sobie w sytuacjach problemowych, wyciągania konstruktywnych wniosków. Ponownie najniższemu zakresowi kateksjonowania Rodzica Opiekuńczego towarzyszy pozycja Ja-Ty+, co oznacza, że nauczyciele z zaniżoną samoocena, szczególnie jeśli towarzyszy jej przekonanie o większej efektywności funkcjonowania ucznia, wykazują niższy poziom instynktu opiekuńczego. Co ciekawe, w mniejszym stopniu wykorzystują oni w działaniu zapisy Rodzica Opiekuńczego niż nauczyciele posiadający zarówno negatywny obraz siebie, jak i ucznia.

Wykres 3. Zależność pomiędzy zakresem uaktywniania struktury Ethos przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

Wykres 4. Zależność pomiędzy zakresem uaktywniania struktury Logos przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

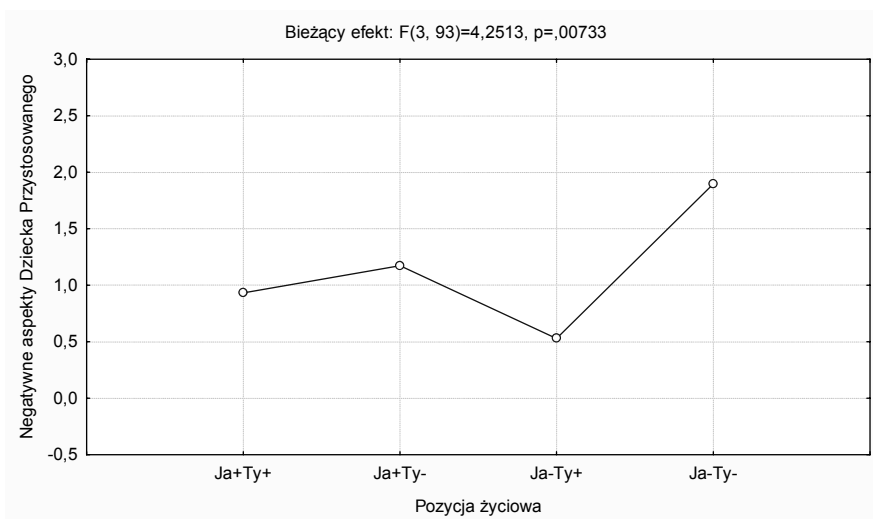

Wykres 5. Zależność pomiędzy zakresem uaktywniania struktury Pathos przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

Ze względu na bardzo zbieżne wyniki uzyskane dla trzech obszarów Dorosłego (Ethos, Logos i Pathos) zostaną one omówione wspólnie. We wszystkich trzech przypadkach wyższemu zakresowi wykorzystywania tych struktur sprzyjają pozycje, którym towarzyszy pozytywny obraz siebie. Różnice w przypadku pozycji Ja+Ty+ i Ja+Ty- są na tyle nikłe, iż mogą wynikać z błędu statystycznego, podobnie zresztą, jak w przypadku pozycji zawierających negatywny ob-

raz siebie (wyjątkiem jest tutaj Ethos, gdzie osoby posiadające negatywny obraz siebie i uczniów zdają się w wyższym stopniu wykorzystywać ten obszar Ja niż osoby z pozycją Ja-Ty+). Biorąc pod uwagę funkcję Dorosłego, jaką jest analiza zasobów Rodzica (w przypadku Ethosu), Dziecka (w przypadku Pathosu) i informacji dochodzących z otoczenia (Logos), można stwierdzić, że wyższemu zakresowi jego wykorzystania sprzyja wiara w siebie, własne kompetencje i możliwości. Nauczyciele pozytywnie postrzegający siebie twierdzą, że łatwo przychodzi im podejmowanie efektywnych decyzji, potrafią analizować zaistniałą sytuację w sposób wielowymiarowy i obiektywny oraz uczyć się na własnych błędach, a także są otwarci na racjonalną argumentację.

Biorąc pod uwagę zbieżność zaprezentowanych powyżej wyników, można spróbować wysnuć wnioski w pewien sposób uogólniające zależności pomiędzy strukturą Ja a przyjmowaną pozycją życiową. Analizy jednoznacznie wskazują, że wyższemu kateksjonowaniu określonych stanów Ja zazwyczaj towarzyszy pozycja Ja+Ty+. Należy podkreślić, iż ma to zapewne związek z faktem opisanym w jednym z poprzednich akapitów, a mianowicie z kwestią wysokiego stopnia rozpoznania głównie pozytywnych aspektów Ja przez respondentów, co zostało potwierdzone także analizami statystycznymi. Jedyną strukturą, w przypadku której respondenci dość chętnie wskazywali na jej dysfunkcjonalność dla własnej efektywności działania, było Dziecko Przystosowane. Wynik uzyskany przez badanych nauczycieli okazał się na tyle istotny, iż możliwa jest w tym przypadku analiza zależności w kontekście przyjmowanej pozycji życiowej, co zobrazowano na poniższym wykresie.

Wykres 6. Zależność pomiędzy posiadaniem negatywnych aspektów Dziecka Przystosowanego przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

Nauczyciele, którzy w najwyższym stopniu rozpoznali w sobie negatywne aspekty Dziecka Przystosowanego, są jednocześnie tymi, których zakwalifikowano do grupy posiadającej pozycję Ja-Ty-. Co ciekawe, w najniższym stopniu odnalazły w sobie te aspekty osoby z pozycją Ja-Ty+. Biorąc także pod uwagę wynik uzyskany przez osoby z pozycją Ja+Ty-, należy stwierdzić, że negatywnemu obrazowi ucznia posiadanemu przez nauczyciela towarzyszy jednocześnie poczucie zbytńego podporządkowania się otoczeniu. Podporządkowanie to nie musi dotyczyć bezpośrednio relacji z uczniem, ale sytuacji w ogóle. Nauczyciele ci nie mają poczucia sprawstwa i autonomiczności działania, czują się sterowani i ograniczani. Tego rodzaju odczucia często budzą frustrację, która skutkować może negatywnym nastawieniem do pracy w ogóle, a w tym także do ucznia. Jeżeli dodatkowo brakowi możliwości kontroli nad własnym funkcjonowaniem ze względu na okoliczności towarzyszy poczucie niskiej wartości, sytuacja ulega wzmocnieniu, a pozycja Ja-Ty- zdaje się umacniać.

Tak jak wspomniano przed chwilą, jedynie w przypadku Dziecka Przystosowanego udało się zidentyfikować taki poziom występowania negatywnych aspektów stanu Ja, że możliwe były analizy statystyczne określające jego zależności z pozycją życiową. Jednak współzależność pozycji życiowej nauczyciela z funkcjonowaniem w określonych stanach Ja, w przypadku rozpoznawania pozytywnych i negatywnych aspektów tych stanów, można zidentyfikować także w sytuacji analizy tylko odpowiedzi wskazujących na aspekty pozytywne danych obszarów, wykluczając jednocześnie aspekt negatywny. Związek liczony w ten sam sposób (jednoczynnikowy test ANOVA) jest w przypadku odrzucenia odpowiedzi wskazujących aspekty negatywne zdecydowanie silniejszy i występuje w przypadku większej ilości stanów Ja. W celu zobrazowania zależności w poniższej tabeli zestawiono wartości współczynników F dla danego stanu z uwzględnieniem odpowiedzi nieróżnicujących względem aspektów (wyniki zaprezentowane na wykresach 1-5), bądź wyróżniających aspekty pozytywne.

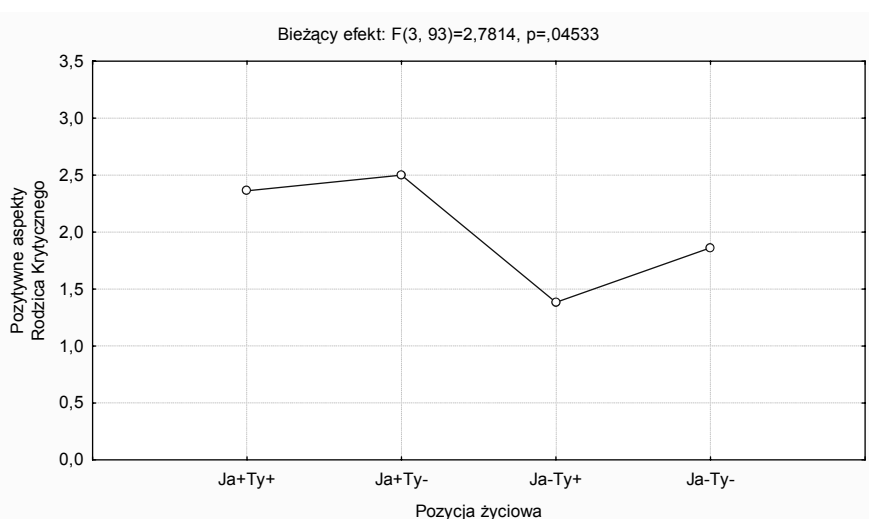
Tabela 3. Wartości współczynników F dla poszczególnych stanów Ja*

Stan Ja	Wartość współczynnika F bez uwzględniania aspektów pozytywnych i negatywnych		Wartość współczynnika F dla pozytywnych aspektów stanu Ja	
	F	p	F	p
Rodzie Krytyczny	—	n.i.**	2,78	0,045
Rodzie Praktyczny	3,56	0,017	4,52	0,005
Rodzie Opiekuńczy	6,84	0,00032	9,63	0,00001
Mały Profesor	—	n.i.	2,98	0,035
Dziecko Naturalne	—	n.i.	4,24	0,007

* W tabeli nie uwzględniono stanów Dorosłego (Ethos, Logos i Pathos), gdyż zgodnie z założeniami analizy transakcyjnej nie posiadają one pozytywnych i negatywnych aspektów.

** Brak istotności statystycznej

Dane zawarte w powyższej tabeli w jasny sposób wskazują, że siła związku pomiędzy poszczególnymi pozycjami życiowymi nauczycieli a posiadaniem przez nich pozytywnych aspektów określonych stanów Ja jest istotna. Oznacza to, że znaczenie dla rozwoju określonej pozycji życiowej ma nie tyle poziom kateksjonowania danego stanu, a raczej stosunek pomiędzy pozytywnym i negatywnym jego aspektem. Warto zatem zobrazować na wykresach zależności dotyczące stanów, które do tej pory nie były analizowane²⁰.

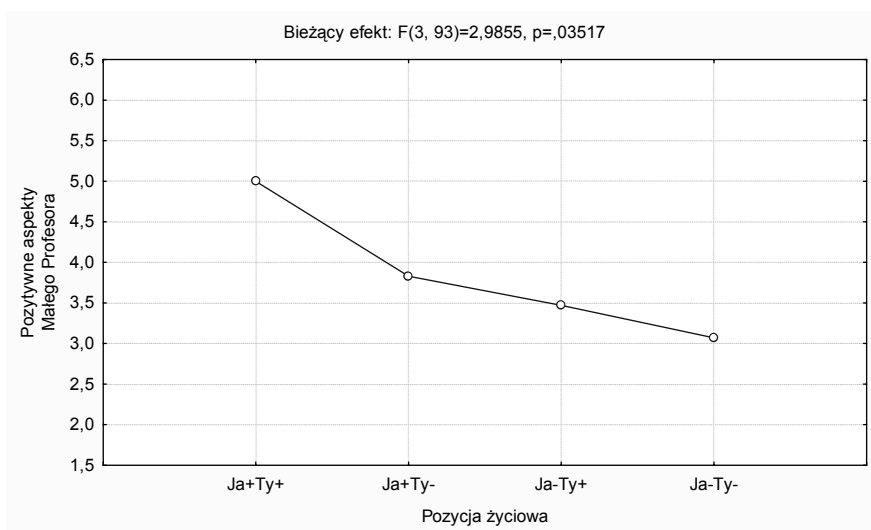

Wykres 7. Zależność pomiędzy posiadaniem pozytywnych aspektów Rodzica Krytycznego przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

Ponownie widać, że posiadanie pozytywnych obszarów danego stanu sprzyja pozycjom Ja+Ty+ i Ja+Ty-, przy czym dla tej drugiej pozycji posiadanie tych aspektów ma nieco większe znaczenie. Zdecydowanie najmniej z tego obszaru Ja korzystają osoby posiadające negatywny obraz siebie w zestawieniu z pozytywnym otoczeniem (Ja-Ty+).

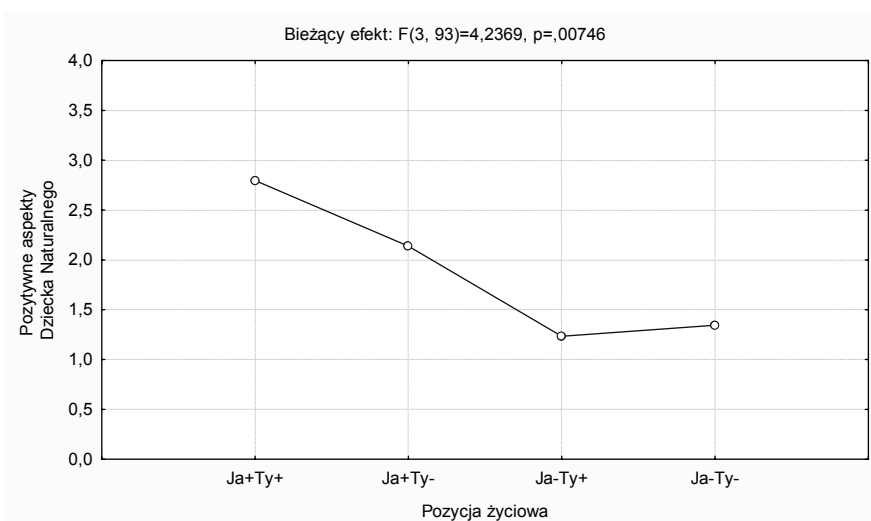
²⁰ Relacje pomiędzy poszczególnymi pozycjami w przypadku Rodzica Praktycznego i Rodzica Opiekuńczego zostały zaprezentowane na wykresach 1 i 2. Uwzględnienie jedynie aspektów pozytywnych wzmacnia tę zależność, ale nie powoduje jej istotnych zmian jakościowych. Z tego powodu wykresy dla wspomnianych stanów nie będą ponownie prezentowane.

Wykres 8. Zależność pomiędzy posiadaniem pozytywnych aspektów Małego Profesora przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

Twórczemu obszarowi struktury Ja, jakim jest Mały Profesor, sprzyja, jak widać na powyższym wykresie, pozycja Ja+Ty+. Zdecydowanie najmniej w sposób intuicyjny i kreatywny potrafią działać nauczyciele, którzy posiadają negatywny obraz siebie, przy czym szczególnie destrukcyjne znaczenie dla tego obszaru Ja ma pozycja Ja-Ty-.

Wykres 9. Zależność pomiędzy posiadaniem pozytywnych aspektów Dziecka Naturalnego przez nauczyciela a jego pozycją życiową (jednoczynnikowy test ANOVA)

Podobnie jak w przypadku Małego Profesora, z Dzieckiem Naturalnym w pozytywnych jego aspektach współgra pozycja Ja+Ty+. W najniższym stopniu z obszaru tego potrafią korzystać nauczyciele posiadający negatywny obraz siebie. Mniejsze znaczenia ma tutaj posiadany przez nich obraz ucznia.

Wychodząc z podstawowych założeń analizy transakcyjnej, w których przyjmuje się, że obszary Rodzica i Dziecka kształtują się do około piątego roku życia człowieka, obszarem bezpośrednich oddziaływań na jednostkę w kontekście powyższych badań jest pozycja życiowa. Biorąc pod uwagę zaprezentowane wyniki, wydaje się, że dla jakości pracy nauczyciela niezwykle istotne znaczenie ma obraz siebie samego. Wydaje się bowiem, że pozytywne postrzeganie siebie daje potencjał do korzystania z własnych zasobów, tkwiących w strukturze Ja. Dodatkowo ich ujawnianie (co możliwe jest z poziomu Dorosłego) sprzyja, zgodnie z systemowym podejściem do zjawisk społecznych, kształtowaniu się najzdrowszej pozycji życiowej, jaką jest Ja+Ty+. Wydaje się, że obszar działalności wspomagający nauczyciela w odkrywaniu swoich zasobów i kształtujący pozytywny obraz siebie jest aktualnie dość zaniedbywany. Tym istotniejsze wydaje się organizowanie różnego rodzaju grup wsparcia i szkoleń w zakresie kształtowania pozytywnego obrazu siebie i poczucia kompetencji dla przedstawicieli tego zawodu. Analiza transakcyjna może stać się tutaj przydatnym narzędziem, nie tylko diagnostycznym, ale także praktycznym, pomagającym odkrywać wewnętrzny potencjał człowieka.

Wydaje się, że największe znaczenie w kształtowaniu pozycji zakładającej zarówno pozytywny obraz siebie, jak i innych ludzi będzie miał obszar Ja-Dziecko – ze względu na swój emocjonalny charakter. Uświadamianie i uaktywnianie pozytywnego wymiaru tego obszaru Ja może zarówno wpływać na analizowaną w niniejszym artykule pozycję życiową, sprzyjając kształtowaniu się pozytywnego obrazu siebie i innych ludzi (w tym uczniów), jak i prowadzić do podniesienia efektywności procesu dydaktycznego, poprzez zwiększenie potencjału nauczyciela do kształcenia wielostronnego z wykorzystaniem zróżnicowanych metod i technik²¹. Dotarcie do pozytywnych zasobów tego obszaru możliwe jest z poziomu Dorosłego, natomiast przyzwolenie do korzystania z nich pochodzi od Rodzica. Wyposażenie nauczycieli w umiejętność możliwie pełnego posługiwania się wszystkimi obszarami Ja, z uwzględnieniem ich pozytywnych wymiarów i dostrzeganiem ograniczeń, prowadzić będzie do rozwoju pozycji Ja+Ty+, a co za tym idzie – do podniesienia jakości i efektywności pracy nauczyciela oraz rozwoju jego satysfakcji zawodowej.

---

²¹ O wartości struktury Ja-Dziecko w kontekście efektywności oddziaływań nauczyciela w perspektywie różnych systemów dydaktycznych zob. Z. Łęski, *Transakcje nauczyciel-uczeń w wybranych teoriach dydaktycznych*, „Edukacyjna Analiza Transakcyjna”, nr 1, red. J. Jagieła, Częstochowa 2013 [w druku].

Summary

“I” in relation to “YOU” – personality traits necessary for teacher’s job. Research report

The article presented specific possibilities of using the concept of transactional analysis in order to characterize the educational reality. According to her research, the author shows the connections between teacher’s personality structure and manifested life position. She points to the role of having and recognizing the positive and negative dimensions of ego states in their second-order structure, in the context of life position. She also emphasizes the importance of Child ego-state for the formation of life position which assumes a positive image of self and others.